

FEMINIST GEOGRAPHY IN PRACTICE: RESEARCH AND METHODS

(Szerk.: *Pamela Moss*)

(*Blackwell Publishers, Oxford, 2002, 274 o.*)

JELENSZKYNÉ FÁBIÁN ILDIKÓ

Éppen tíz évvel ezelőtt, e folyóirat hasábjain olvashattunk végre magyar nyelven is a földrajz olyan irányzatáról, amely a tér és a társadalom viszonyrendszerében a nők sajátos szerepének, pozíciójának kutatására irányul. A *Timár Judit* (1993) által feltett kérdés – „Van-e létjogosultsága a feminista geográfiának Magyarországon?” – megválaszolásában azóta sem jutottunk sokkal előbbre. Ebben a helyzetben különösen hasznos lehet a feminista kutatásokhoz széles körű ismereteket nyújtó, *Pamela Moss* által szerkesztett könyvre felhívni a figyelmet, közzétenni értékes gondolatainak, kritikai észrevételeinek legjavát. A kötet ugyanis változatos elméleti és gyakorlati tanulmányaival több mint huszonöt év tapasztalatait fogja össze, bizonyítva a feminista földrajz fontos szerepét a gyakorlatban. Példákat hoz arra, hogyan közelíthető meg a feminista kutatás a geográfiában. Megismerhetünk módszereket, tapasztalatokat, sikereket és kudarcokat egyaránt.

A nemzetközi szerzőgárda együttműködésének eredményeként született tanulmánykötet összeállításában a munka legnagyobb részét egy kanadai feminista pedagógiai munkacsoport végezte. Maga *Pamela Moss* is tagja ennek a csoportnak. Ismert és elismert munkásságának fő célkitűzése végigkövethető a könyv felépítésén: a feminista kutatást a földrajzban „elfogadni, gondolkodni róla és cselekedni”. Ezzel a kötetel egy összefoglaló művet kívánt az olvasók elé tární azoknak a feminista földrajzosoknak a kutatási tevékenységéről, akik saját maguk végeztek adatelemzéseket, etnográfiai kutatásokat, készítettek interjúkat. Így e mű fontos pedagógiai anyag is egyben az egyetemi, főiskolai oktatáshoz, hiszen számos javaslatot, kutatási témát ad a mindennapi gyakorlathoz, ráadásul fejezetek végi kérdésekkel és feladatokkal, kutatói „praktikákkal”, gazdag irodalomjegyzékkel nyújtva segítséget, nem hallgatva el a vitás kérdéseket sem.

A kötet első részében a *feminista kutatás elfogadásának* legfontosabb lépéseiről olvashatunk. A szerzők kiemelik a kritikai gondolkodás szerepét, s hogy annak folyamatosan jelen kell lennie mind a kutatási téma kiválasztásában, mind a helyes módszerek alkalmazásában, de magában az elemzésben is. Megismertetik a feminista módszer, módszertan és ismeretelmélet értelmezését, melyben a legradikálisabb változások az 1990-es években következtek be. A módszertani megújulás legjelentősebb képviselője *Linda McDowell* volt, aki számos publikációjában foglalkozott a feminista földrajz elméletének és gyakorlatának kérdésével.

A feminista geográfia művelésének gyakorlati nehézségeiről olvashatunk a "Gender, Place and Culture" című folyóirat példáján *Liz Bondi* tollából, aki *Mona Domosh*-sal indította útjára 1994-ben e mára talán legelismertebb feminista földrajzi folyóiratot. Komoly erőfeszítésre, kompromisszumra volt szükség ahhoz, hogy a tudomány hagyományos értékei és a feminista értékek közötti ellentét konfliktusai középette a folyóirat tovább létezessen. A szerző kritikusan elismeri, hogy nem könnyű a feminista tudományos tevékenység, sok kérdés még megválaszolatlan. Ezzel együtt úgy látja, hogy a feminista földrajzi gyakorlat kreatív és eredményes a mindennapi kutatásban.

Elisabeth Baschlin tanulmányában bemutatja, hogy az elmúlt 20 évben német nyelvterületen miként vált egyre fontosabb szereplővé a feminista földrajz. Gyakorlati tapasztalatai alapján kutatási tanácsokat ad, adatforrásokat sorol fel a munkához. Közöttük a kérdőívek, felmérések, népszámlálási adatok mellett megtalálhatók a kvalitatív módszerek körébe sorolt interjúk, fókuszcsoportok, naplók és újságok, élettörténetek, fényképek egyaránt. Utoljára, de nem utolsósorban felhívja a figyelmet arra, hogy kreatívnak és innovatívnak kell lenni a feminista adatelemzésekben.

Mary Gilmartin azokat a személyes élettapasztalatait mutatja be, amelyek hatással voltak a gondolkodására, amelyek feministává alakították szemléletét a földrajzi kutatásokban. Megosztja az olvasóval azokat az izgalmakat és kétségeket, amelyek a mindennapi munkában érték. Kutatási tanácsai gyakorlatias ötletek. Érdemes például naplót vezetni, lejegyezni azokat a gondolatokat, amelyek a kutatás során megfogalmazódnak a témával kapcsolatosan. Tanulmányaiban vizsgálta Észak-Írország és Dél-Afrika oktatási rendszerének szerepét a nemzeti hovatartozás érzésének kialakulásában, elemezte amerikai nők útleírásait, kutatta a földrajz tudománytörténeti kialakulását és benne a nők szerepét.

Meghan Cope a feminista ismeretelmélet és a földrajz kapcsolatát tanulmányozta több megközelítésben. Ezek szerint a feminista ismeretelmélet hiteles, és az idők során mindig újraképződő tudásanyag; feltételezi a társadalmilag konstruált nemi szerepekről való gondolkodást, és a nemek kapcsolatának befolyását az ismeretek megszerzésére, kialakulására. Erre vonatkozóan a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a patriarchális társadalmak hatalmi alapú nemi kapcsolataiban a nő nem azért számít kevésbé jelentősnek, mert kevésbé aktív az ismeretszerzésben, hanem mert szerepe ebben a folyamatban kevésbé elismert, mint a férfié. Természetesen az ismeretszerzés nemi alapú elemzése sokkal bonyolultabb annál, mint keresni a nők és a férfiak szerepét a tudás kialakulásában. A nemi hatások mélyrehatóak és sokoldalúak, nem könnyű meghatározni, elkülöníteni vagy kategorizálni őket. Ráadásul ezek csak az egyik dimenzióját jelenthetik a kutatásoknak, hiszen az ismeretek kialakulásában fontos szerepet játszanak olyan tényezők is, mint a média, a gyerekek szocializációja, a vallás és kulturális értékek, a politikai és gazdasági folyamatok.

Luise C. Johnson, aki földrajzusként és feministaként több mint tíz éve foglalkozik feminista geográfiával, egy ausztrál régióban kutatta a munkanélküli nők helyzetét. Gazdag tapasztalatait is dokumentálta az Ausztrália textiliparának patriarchális

gazdaságát bemutató tanulmányában. Részletesen kitér a kutatók, az interjúalanyok és az adatok helyzetére, a különböző feminizmusok létezésére.

A második fejezet szerzői a „*feminista kutatásokról gondolkodva*” új megközelítéseket tárnak az olvasó elé. A kutatás speciális nyelvezete, a tanulmányokban előforduló fogalmak (pl. ellentmondásos tér, szituációba ágyazott tudás) készítették a pedagógiai munkacsoport tagjait az elmélet és a kutatói nyelv kapcsolatának vázlatos értelmezésére.

A nyelvezet alapkérdései után a kutatói gyakorlatról való gondolkodás néhány érdekes eredményét is megismerhetjük. *Lawrence D. Berg* és *David Butz* a férfiak és a feminizmus ellentmondásos helyzetére hívja fel a figyelmet, bemutatva egy új elméletet, a „duppy” feminizmust. A karibi térségben használt, ravaszásra, kárörvendésre utaló kifejezést metaforaként alkalmazzák a férfiak és a maskulinitás helyzetének jellemzésére a feminista földrajzon belül. A feminizmust támogató férfiak nevében megszólaló szerzők saját példájukon keresztül bizonyítják, hogyan tudnak nyitni a férfiak ebbe a kutatási irányba, hogyan tudják gyöngíteni az ellenállást a feminizmussal szemben, hogyan tudnak bekapcsolódni a társadalmi gyakorlat, a társadalmi térbeli kapcsolatok vizsgálatán keresztül a kutatási folyamatokba. A szerzők véleménye szerint a férfiak sokat tehetnek a maskulinitás átalakításában, a szemléletváltásban. Érdekes része a könyvnek, amikor a feminista férfi köszönetet mond a feminista nőkollégáknak – többek között a könyv szerkesztőjének –, hogy segítettek „tanulni” a feminista elméletet és gyakorlatot. Segítettek felismerni és elfogadni az ellentmondásos teret, amiben férfiként tapasztalatlanul mozognak.

A feminista kutatásnak reflexívnek kell lennie. Ennek egyik jellemzője, hogy a kutató a kutatót személlyel és a kutatási témával egyaránt egy nagyon közvetlen, interaktív kapcsolatba kerül. A módszer lényegének megismertetésére rövid leírásokat olvashatunk *Karen Falconer Al-Hindi* és *Hope Kawabata* interpretálásában. Bemutatják például annak a vizsgálatnak néhány tanulságát, melyben a kutatók élettörténeteket gyűjtöttek maori nők elbeszélései alapján, tanulmányozva a családi kapcsolatokat, a család és rokonság számának növekedését, terebélyesedését. Az interjúkészítésnél, megelőzve az interjúalanyokat, a kérdezők előbb elbeszéltek saját élettörténetüket, ezzel kívántak egyenértékűvé válni a résztvevőkkel. Ez a fajta megközelítés korábban, a klasszikus angol nyelvű tudományban elfogadhatatlan volt. A reflexivitás – és természetesen a kvalitatív módszerek tökéletesítése – jegyében a félig strukturált és a strukturálatlan interjúk váltak egyre népszerűbbé. A kötet gyakorlati tanácsokkal is szolgál az interjúkészítéshez. *Hope Kawabata* leírja egy 1997-es kutatómunkájának a folyamatát, melyben interjúkat készített olyan etnikai kisebbségben élő nőkkel, akik otthon dolgoztak. Vizsgálta a fizetett munkavállalás, a szakemberré válás és az etnikumhoz tartozás, a nő-, anya- és feleségszerepek együttes jelenlétét.

Gillian Rose a könyvben ismertetett tanulmányában úgy fogalmaz, hogy az interjú mindig egy közös produkció, melyben a határ a kutató és a kutatót között nagyon dinamikus és bizonytalan. Ideiglenes megosztottságú térben élünk, melyben a nemek, de ugyanígy az osztály szerinti elkülönítés csak egyike a létező dimenzióknak,

ezért nem mindig ad pontos információt a társadalmi viszonyokról. *Pamela Moss* olyan további, bizonyos életszakaszokhoz köthető „megosztottságokat” sorol, mint: feleség, nő, magas jövedelmű, beteg, vegetáriánus. Mivel egyszerre többféle társadalmi csoporthoz tartozunk, a konkrét helyzettől függ, hogy melyik játszik éppen meghatározó szerepet egy-egy interjú során.

A legnagyobb terjedelmű, „*Cselekedni a feminista földrajzban*” című fejezetben a szerzők összegyűjtötték mindazokat a témákat, amelyek segítenek megvilágítani azt, ahogyan a *nem* – mint egy társadalmi termék – időben és térben összetalálkozik s kölcsönhatásba lép más társadalmi szerveződésekkel. Ezeknek a kölcsönhatásoknak a láthatóvá tétele megkívánja a feminista földrajzra oly jellemzővé vált kvalitatív módszerek használatát, de olyan szemléletváltást is, mint az értéksemleges, elfogulatlan pozitivisták kutatói megközelítés felváltása a „szituációba ágyazott tudás” nézetével. Kár, hogy ennek a *Donna Haraway* (1988) nevéhez fűződő, a nyugati országokban oly nagy hatásúvá vált – s a kötetben is jelentős hangsúlyt kapott – gondolatrendszernek az izgalmasnak ígérkező vitáit a magyarországi társadalomföldrajz a társtudományokra „hagyja”.

Arra vonatkozóan, hogy milyen módon érvényesül a feminizmus a földrajzi gyakorlatban, egy sor érdekes tanulmányt olvashatunk. *Karen Nairn* a földrajzi tudás reprodukciójának társadalmi körülményeit kutatta, összefüggésben a tanulmányi kirándulásokkal. Szemben más véleményekkel, ő amellet érvel, hogy a tanulmányutak a földrajzi ismeretek egy fórumának tekinthetők, ahol lehetőség van a megszerzett tudás alkalmazására, ezért vizsgálatuk nagyon is releváns kérdése lehet a geográfáinak. A szerző a témában készített doktori disszertációja eredményeit összegezve kiemeli, hogy a tanulmányutak az egyetemek férfi-domináns társadalmi környezetének különleges formái. „A hely politikája” címmel kutatása tudománypolitikai környezetét is feltárja, bemutatva, hogyan, illetve miért kavart vihart munkájával. Tekintettel ugyanis arra, hogy doktori témáját nem tekintették „szabályszerűnek”, „törvényesnek” Új-Zéland adott egyetemén, egy földrajztudós a következő kérdésekkel „támadta”: „Ez földrajz? Miért éppen földrajz? Miért nem pedagógia?” Természetesen a szerző mint hallgató, mint nő, mint feminista és mint volt középiszkolai tanár, kitartott a kutatásban, és bizonyította szemléletének jogosultságát.

A tanulmánykötet a feminista földrajzi kutatásokhoz kötődő kvantitatív módszerekkel kapcsolatban felmerülő félreértéseket is segít tisztázni. *Mei-Po Kwan* kritikai kérdéseket vet fel a kvantitatív módszerek használatáról. Kiemeli, hogy bizonyos kutatási kérdések megválaszolásához nemcsak lehet, de szükséges is ezeket alkalmazni. *McDowell* emlékeztet arra, hogy a korai feminista földrajzi kutatások főként kvantitatív módszereket használva mutattak rá a női tapasztalatok mellőzésére. Ezek az elemzések végre a földrajzi kutatás tárgyává tették a nőt is oly módon, hogy a vizsgálatokat kiegészítették a nőkre vonatkozó kérdésekkel. A feminista kritika bírálta a pusztán statisztikai – a férfiakra irányuló, mégis univerzálisan alkalmazhatónak vélt – elemzésekből egyetemes érvényű oksági következtetésekig eljutó módszert. A kvantitatív módszerek másik feminista kritikája szerint, bár azok sok, mennyiségileg meghatározható tulajdonság feltárására alkalmasak, nem képe-

sek azonban visszaadni a számokkal nem mérhető teljes és gazdag női élet lényegét, társadalmi hatásait. A szerző felhívja a figyelmet számos adatgyűjtéssel kapcsolatos problémára, adatelemzési kérdésre is.

Sok kiváló példát találunk a könyvben a kvantitatív módszerek alkalmazásának lehetőségeire is, általa a nemek, a munka, a tér és az idő összetevőinek bemutatására. A kvalitatív módszerek ugyanakkor elengedhetetlenül fontosak a nők mindennapi élettapasztalatainak és komplex térbeli kapcsolatainak megismerésében. Segítségükkel tág képet adhatunk a társadalmi, térbeli, időbeli egyenlőtlenségekről, a nők gazdag térbeli tapasztalatairól. A kvantitatív módszer viszont gyakran hasznosabb a minőségi mutatóknál akkor, amikor az elemzések eredményét társadalmi vitákban kívánjuk felhasználni. Például a „kemény” adatok elemzése világossá tehet olyan társadalmi viszonyokat, amelyekben a nők egyenlőtlen helyzetben vannak a férfiakkal szemben: kevesebb a hatalmuk, a fizetésük, de több a munkájuk és a felelősségük. Számos tanulmány bemutatja, hogy a nők általában térben korlátozottabban élnek, mint a férfiak – a nő élete a zárt otthon, kevesebbet utazik, és gyakran alkalmazzák nő-domináns foglakozásokban.

A szerzők nem titkolják, hogy a feminista kutatás feltételezi a biztos anyagi alapot, foglalkoztat szerződötített kutatási asszisztenseket, és igényli a biztos adatelemzést. Ehhez számtalan gyakorlati tanácsot és figyelmeztetést olvashatunk a fejezetek végén. Ugyanakkor a kvalitatív módszerek elterjedése éppen úgy része a feminizmus bevezetésének a földrajzban, mint ahogyan a könyvben közölt cikkeknek, tanulmányoknak célja megtalálni a kapcsolatot a feminizmus, a földrajz és a kutatás között.

Egy olyan időszakú tankönyvet vehet kezébe az olvasó, amelyik egy kiforrott anyagot mutat be a feminista kutatás és a geográfia kapcsolatáról. A feminista földrajzról, de általában a kutatásmódszertanról is igen értékes ismereteket közöl. Ajánlott mind egyetemi hallgatóknak, mind gyakorló kutatóknak, akik a szerzőkkel együtt elfogadják a feminista földrajzot, gondolkodnak róla és művelik azt. Alapmű azoknak, akik most kívánnak belekezdni ebbe a tudományágba. Szellemi kihívás a kételkedőknek, serkentő a gondolkodni vágyóknak, és gyakorlati tapasztalatokat nyújt a tevékenyen kutatóknak.

Irodalom

- Haraway, D. (1988) Situated knowledges: the science question in feminism and the privilege of partial perspective. – *Feminist Studies*. 14. 575–599. o.
- Timár J. (1993) A nők tanulmányozása a földrajzban, avagy van-e létjogosultsága a feminista geográfiának Magyarországon? – *Tér és Társadalom*. 1–2. 1–15. o.

